הרב יהודה זולדן, באר יהודה – ראש השנה, עמ' 383-404

שיעור כג

"ושמע קול שופר" – המצווה והברכה

(ראש השנה כז ע"ב – כח ע"א)

א. "כל המצות טעונות ברכה בשעת עשייתן חוץ מתקיעה... חוץ מן השופר"
ב. "אם קול שופר שמע... הרי זה נוטל שופר ותוקע"
ג. נוסח הברכה על מצוות שופר
1. גאונים, רמב"ם: "לתקוע בשופר", "לשמוע קול שופר"
2. ר"ת: "על תקיעת שופר", "לשמוע קול שופר"
סיכום

א. "כל המצות טעונות ברכה בשעת עשייתן חוץ מתקיעה... חוץ מן השופר"

בגמרא (ברכות לג ע"א) נאמר: "אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות". הברכה על השופר היא ברכת המצוות, אך נוסח ברכת השופר לא נזכר בדברי תנאים ואמוראים, אם כי בתלמודים נזכר שיש לברך כשמקיימים מצוות שופר. בירושלמי (ברכות ט, ג) נאמר:

> מצות אימת מברך עליהן? רבי יוחנן אומר: עובר לעשייתן. רב הונא אומר: בשעת עשייתן. אתיא דרב הונא כשמואל דאמר רבי יוסי בי ר' בון בשם שמואל: כל המצות טעונות ברכה בשעת עשייתן **חוץ מתקיעה** וטבילה.

כל המצוות מברך עובר לעשייתן, חוץ ממצוות הטבילה ומהמצווה לתקוע בשופר. מברכים לפני התקיעה בשופר ומברכים לאחר הטבילה. לא נאמר בירושלמי מה הוא נוסח הברכה. דברי שמואל נזכרו גם בבבלי (פסחים ז ע"ב) אך באופן שונה:

> אמר רב יהודה אמר שמואל: כל המצות מברך עליהן עובר לעשייתן... בי רב אמרי חוץ מן הטבילה **ושופר**. בשלמא טבילה דאכתי גברא לא חזי, אלא שופר מאי טעמא? וכי תימא משום דילמא מיקלקלא תקיעה, אי הכי אפילו שחיטה ומילה נמי? אלא אמר רב חסדא: חוץ מן הטבילה בלבד איתמר.

יושם לב שבירושלמי נאמר "חוץ מתקיעה" – הפעולה, ובבבלי נאמר "חוץ מן... שופר" – הכלי שבו מתבצעת הפעולה. הגמרא שאלה: אמנם על הטבילה לא ניתן לברך עובר לעשייתה כי בעל הקרי לא ראוי לברך, אך מדוע על השופר לא יברך עובר למצווה? אם החשש הוא שמא תתקלקל התקיעה – התוקע לא יצליח, אם כך גם בשחיטה ובברית מילה לא יברך עובר לעשייתן מסיבה זו? ועל כן תיקן רב חסדא: "חוץ מן הטבילה בלבד", מברכים לאחר הטבילה, אך על שופר מברכים עובר לעשייתן. אף שיש הבדל בין התלמודים בנוגע לשלב הברכה על התקיעה, כאמור תוכן הברכה לא נזכר הן בירושלמי הן בבבלי.[1]

ראשונים ציינו שמברכים "ברכת התקיעה" כשתוקעים בשופר אך לא כתבו את נוסח הברכה. כך כתב רבנו חננאל (לד ע"א):

---

1 הראבי"ה (סי' תקלד) כתב בשם הירושלמי שיש לברך "לשמוע בקול שופר", וכך הובא בשמו ברא"ש (ראש השנה ד, י) ובאור זרוע (חלק ב סי' רעא). אך העיר הקרבן נתנאל על הרא"ש (שם) שבירושלמי שלפנינו לא נזכר נוסח זה. גם בפסיקתא זוטרתא (בראשית כב, יג) כתב: "וצריך לברוכי עליה: לשמוע בקול שופר".

נהגו הכל כמנהג הזה לתקוע מיושב כמו שתיקן ר' אבהו, ועליהן מברך התוקע ברכת התקיעה.

גם הרי"ף (י ע"ב מדפי הרי"ף) כתב: "ונהגו העם לתוקען כשהן יושבין ומברכין עליהם ברכת התקיעה". הריטב"א (לד ע"א) העיר על דברי הרי"ף הללו: "ומה שכתב ומברכין עליהם ברכת התקיעה, לא כתב רבינו ז"ל נוסח ברכה זו".[2]

הנוסח המדויק של כל ברכה מברכת המצוות משמעותי מפני שבאמצעותו ניתן להבין מה היא פעולת המצווה הנדרשת. כך הדריך הרמב"ם (מורה הנבוכים ג, נא, עמ' תו, מהד' הר"י קאפח): "בכל הברכות, תתכוֵן בו להבין מה שאתה מבטא ולהתבונן בענינו". החתם סופר (פסחים ז ע"ב) דייק בנוסח הגמרא "כל המצות כולן מברך עליהם עובר לעשיתן":

> דקדק לומר "כל המצות". והיה די באומרו חייב לברך על המצות עובר לעשייתן? י"ל משום דמבואר בכוזרי (ג, יז) טעם הברכה שיהיה ההכנה לעשיית המצוה וקבלת הקדושה ההיא, על דרך שהוסיפו המקובלים עתה לומר "הריני מזומן". ואם כן היה אפשר לומר דוקא במצות שהם הכנת קבלת תוספת קדושה כאכילת פסח, וקדשים, או מצה, והדומה ישיבת סוכה, והנחת תפילין, ורבים כאלו. לזה יצטרך ההכנה קודם עשייתן. מה שאין כן מצוות שטעמם להעביר גילולים מן הארץ כביעור חמץ... קמ"ל כל המצות דייקא.[3]

כדי שלא נאמר שיש לברך ברכת המצוות רק במצוות שיש בהן תוספת קדושה ולא במצוות עשה שיש בהן ביעור של רע כמו ביעור חמץ, אמרו בגמרא "כל המצות" – לרבות כל סוגי מצוות העשה. מדברי החתם סופר עולה שיש שתי מטרות לברכה לפני קיום המצווה: [א] "שיהיה ההכנה לעשיית המצוה"; [ב] "וקבלת הקדושה ההיא". נראה להסביר שההכנה למצווה באמצעות הברכה היא במובן זה שהברכה מגדירה לעושה המצווה מהי פעולת המצווה הנדרשת. דוגמה: ברכה "על אכילת מצה" משמעותה שפעולת המצווה היא לאכול את המצה ולא כל פעולה אחרת. אין לנענע את המצה כמו ארבעת המינים, ואין לקבוע אותה על הדלת כמו מזוזה. יש פרטים נוספים שקשורים לאכילת המצה כמו כמות המצה – כזית, זמן האכילה – כדי

---

2 הרב זרחיה הלוי (המאור הקטן, י ע"ב – יא ע"א בדפי ברי"ף) כתב שלא הייתה ברכת המצוות על שופר והיא נתקנה בתקופה מאוחרת: "אין ברכה במטבע קצר בשופר אלא ממנהג אחרונים, אבל עיקר הברכות הם הברכות של תפילה והם מלכויות זכרונות ושופרות... באמת אין לנו ברכת התקיעה מדברי רבותינו אלא ברכות של תפלה בלבד". הרב מנחם המאירי (בית הבחירה, ברכות יא ע"ב) כתב באופן דומה לבעל המאור ולפיו עיקר הברכות הן מלכויות זכרונות ושופרות, "ומי שאינו יודע לברך ובא לתקוע מברך אשר קדשנו וכו' לשמוע קול שופר". ראה גם בדבריו במסכתנו (בית הבחירה, לה ע"א). הרמב"ן (מלחמת ה', י ע"ב בדפי הרי"ף) כתב על דברי בעל המאור: "ואין ברכה במטבע קצר בשופר אלא מנהג האחרונים, דברי הבאי הם... אנו רואין עוד שזה מנהג אבותינו חכמי התלמוד היו תוקעין ומריעין כשהן יושבין קודם תפלת המוספין ובודאי מברכין היו עליהם במטבע קצר, ואח"כ חוזרין ותוקעין ומריעין כשהן עומדין בתפלה על סדר הברכות". הראב"ד (כתוב שם, י ע"ב בדפי הרי"ף) הגיב בחריפות על דברי בעל המאור: "אשוב לדבר על השקר אשר כתב בכאן ואף על פי שהוא דבר מפורסם לכל איש אשר בו רוח חיים. כי איך יצאה מצוה זו מכלל שאר מצות שאין לה ברכה מטבע קצר? ובאיזו ברכה תפטר? וכי מלכיות וזכרונות ושופרות ברכה הן למצות שופר? ועוד איך הם עובר לתקיעות, והלא יש מהן לפנים ולאחור שהתקיעות באמצע הם, כמו ששנינו (לב ע"א) 'מלכויות ותוקע, זכרונות ותוקע, שופרות ותוקע'. ושינוי המנהגות מאין לו?". על דברי הרז"ה הלל ראה: הרב צבי שכטר ("שיטת הרז"ה בברכת תקיעת שופר", ארץ הצבי, עמ' כג-כח); הרב יצחק שילת (זכרון תרועה, עמ' 630-633).

3 על הברכה כהכנה לקראת קיום המצווה כתב הרב יהודה אריה לייב אלתר (שפת אמת, פרשת ויקרא, שנת תר"ס): "ענין ברכת המצות שאמרו חז"ל שצריך להיות עובר לעשייתן, היינו שההכנה והתשוקה קודם עשיית המצוה מתעלה עוד ביותר מעיקר המצוה. כי במעשה המצוה שייך פניות ותערובות, אבל ע"י התשוקה מתדבקין בשורש המצוה כח התורה והקב"ה אשר צוה לעשות המצוה. וע"י אור תורה נעשה המצוה בלי פסולת" (ראה עוד: שפת אמת, פרשת פקודי, שנת תרמ"ג ד"ה ובמדרש תנחומא; פרשת האזינו, שנת תרל"ד ד"ה בטור).

אכילת פרס, אופי האכילה – בהסבה, ועוד פרטים הקשורים לטיב המצה ואפייתה, אבל המצווה עצמה היא לאכול את המצה.[4]

נעיין להלן מה היא פעולת המצווה בשופר, ובהתאם לכך בנוסח הברכה על המצווה בדברי גאונים וראשונים שכתבו נוסחים שונים.

ב. "אם קול שופר שמע... הרי זה נוטל שופר ותוקע"

על מנת להגדיר את פעולת המצווה בשופר יש להבחין בין שני מצבים: [א] כשאדם תוקע ומשמיע את קול השופר גם כדי להוציא אחרים ידי חובה. הפעולה בדברי תנאים ואמוראים היא – שמיעה; [ב] כשאדם תוקע ושומע אך מכוון להוציא ידי חובה רק את עצמו. הפעולה בדברי תנאים ואמוראים היא – תקיעה.

[א] במשנה (כז ע"ב) נאמר:

> התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטס, אם קול שופר שמע – יצא, ואם קול הברה שמע – לא יצא.

בגמרא (שם) פירש רב הונא שמדובר על מצב שבו יש אנשים העומדים בשפת הבור ויש אנשים העומדים בתוך הבור. אך רבה (שם כח ע"א) פירש שמדובר על אדם אחד שרוצה להוציא עצמו ידי חובה ותוקע לתוך בור. במשנה נאמר שהוא צריך לשמוע את קול השופר, ואם תקע ולא שמע – לא יצא. בגמרא (כז ע"ב – כח ע"א) נאמר:

> אמר רבה: שמע מקצת תקיעה בבור ומקצת תקיעה על שפת הבור – יצא... תא שמע "התוקע לתוך הבור או לתוך הדות או לתוך הפיטס, אם קול שופר שמע – יצא, ואם קול הברה שמע – לא יצא". ואמאי ליפוק בתחילת תקיעה מקמי דליערבב קלא? כי קאמר רבה בתוקע ועולה לנפשיה.

הגמרא שאלה מדוע אינו יוצא ידי חובתו בשמיעת קול השופר בתחילת התקיעה, לפני שהתערב בה קול ההד? ומכאן יש להסיק שלא כרבה, שהשומע חלק מהתקיעה לא יצא. תשובת הגמרא היא שמה שאמר רבה "שמע מקצת תקיעה בבור ומקצת תקיעה על שפת הבור – יצא", הוא רק למי שתוקע לעצמו ולא להוציא אחרים ידי חובתם, ותוך כדי תקיעתו עלה מן הבור.

בהמשך המשנה (כז ע"ב) נאמר עוד:

> וכן מי שהיה עובר אחורי בית הכנסת, או שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת, ושמע קול שופר או קול מגילה, אם כוון לבו יצא, ואם לאו לא יצא. אף על פי שזה שמע וזה שמע, זה כוון לבו וזה לא כוון לבו.[5]

---

4 הרב מנחם המאירי (הקדמה לבית הבחירה) כתב שגם ההמון צריכים ללמוד על מהות מצווה שהם עומדים לקיים ושהם עושים אותה לשם ה': "ואם לא יתעורר על זה, אבל שיעשה זה מצד ההרגל מאין הרגש עשיית הדבר לכבוד בוראו, ומאין כוונת קיום מצוה ויעתק על זה הצד ממצווה למצווה ויאכל על דרך זה מצה בפסח וישב בסוכה בחג, הוא כדמיון החמור נושא אלומותיו בעת הקציר, ומשא הענבים בעת הבציר, ומשא החטים בעת הטחינה, לא יגיענו משנוי העיתים שום התבוננות רק שינוי המעשה דרך מקרה". דברים דומים על לימוד והכנה לקראת התפילה על מנת לדעת מה התכלית ועל מה יש להתפלל, ראה: הראי"ה קוק (מוסר אביך, עמ' יט-כ). עוד בספרי: "הבודק צריך שיבטל... הבודק צריך שיברך", באר יהודה – פסחים, עמ' 119-135.

5 במשנה אחר כך (כט ע"א) נאמר: "'והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל' (שמות יז, יא). וכי ידיו של משה עושות מלחמה או שוברות מלחמה? אלא לומר לך כל זמן שהיו ישראל מסתכלים כלפי מעלה ומשעבדין את לבם לאביהם שבשמים היו מתגברים ואם לאו היו נופלין. כיוצא בדבר אתה אומר 'עשה לך שרף ושים אותו על נס והיה כל הנשוך וראה אותו וחי' (במדבר כא, ח). וכי נחש ממית או נחש מחיה? אלא בזמן שישראל מסתכלין כלפי מעלה

דין זה מופיע בתוספתא (ב, ה) באופן הבא:

> רועה שהרביץ צאנו אחורי בית הכנסת, וכן חולה שהיה מוטל אחורי בית הכנסת, ומי שהיה ביתו סמוך לבית הכנסת, ושמע קול שופר או קול מגלה, אם כיון לבו יצא, ואם לאו לא יצא.
> אף על פי שזה שמע וזה שמע, זה כיון לבו וזה לא כיון לבו. זה שכיון לבו יצא, וזה שלא כיון לבו לא יצא. שאין הכל הולך אלא אחר כוונת הלב שנאמר: "תכין לבם תקשיב אזניך" (תהלים י, יז), ואומר: "תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצורנה" (משלי כג, כו).

המשנה השוותה בין מי שתוקע בשופר בבית הכנסת ובין מי שקורא מגילה בבית הכנסת ואחרים ששומעים יוצאים ידי חובה. ההנחה היא שהתוקע בבית הכנסת בוודאי מתכוון להוציא אחרים – "בשליח ציבור עסקינן, דדעתיה אכוליה עלמא" (כט ע"א). השומע הוא שצריך להתכוון לצאת, כשברור לו שזה קול שופר ולא "חמור בעלמא הוא" (כח ע"ב). אך אם אדם תוקע שלא בבית הכנסת ואדם אחר רוצה לצאת ידי חובה בשמיעת השופר, שניהם צריכים לכוון. "דתניא: שומע – שומע לעצמו, ומשמיע – משמיע לפי דרכו. אמר רבי יוסי: במה דברים אמורים? בשליח צבור, אבל ביחיד לא יצא, עד שיתכוין שומע ומשמיע" (כט ע"א). בגמרא מסופר (שם כח ע"ב – כט ע"א): "אמר ליה רבי זירא לשמעיה: איכוון ותקע לי. אלמא קסבר: משמיע בעי כוונה". מדובר על תקיעה אישית, ורבי זירא ביקש משמשו שהיה התוקע שיכוון להוציאו ידי חובה. המכנה המשותף לכל ההלכות הללו הוא שהמצווה היא לשמוע את קול השופר.

בתוספתא (ב, יב; לד ע"ב), מדובר על מצבים שונים של מי ששמע תקיעות שופר:

> סדר תקיעות שלש של שלש שלש. שש תקיעות ושלש תרועות.
> שמע שש תקיעות ושלש תרועות מתשעה בני אדם כאחד – יצא.
> שמע שש תקיעות ושלש תרועות אפי' בסירוגין אפי' כל היום כולו – יצא.
> שמע תקיעות וברכות, בין שהקדים תקיעות לברכות ובין שהקדים ברכות לתקיעות – יצא.
> ...שמע תקיעה מזה ותרועה מזה, תקיעה מזה ותרועה מזה, אפי' בסירוגין, אפילו כל היום כולו – יצא.

התוספתא פותחת במספר המינימלי של התקיעות בראש השנה שיש לתקוע – שש תקיעות ושלוש תרועות, ובסך הכול תשע תקיעות. לאחר מכן מופיעות שלוש הלכות בנוגע למי ששמע התקיעות מתשעה בני אדם כאחד, או ששמע תשע תקיעות במשך כל היום כולו, לאחריהן הלכה שאין סדר מחייב אם שמע קודם את הברכות או את התקיעות. בסוף התוספתא הלכה נוספת הנוגעת לשומע.

בתוספתא (ב, ה [נזכר באופן חלקי בגמרא ראש השנה כט ע"א; ערכין ב ע"ב, ג ע"ב]) נאמר:

ומשעבדין את לבם לאביהן שבשמים היו מתרפאים, ואם לאו היו נימוקים". משניות אלו אינן עוסקות בענייני שופר, ומדוע רבי יהודה הנשיא כתבן כאן? הרב עובדיה מברטנורא (שם) כתב: "משום דאיירי לעיל בכוונת הלב, תנא נמי להך דאית בה בשעה שמכוונים לבן לאביהם שבשמים הם מתגברים". נראה להוסיף עוד. במשנה מדובר במי ששמע קול שופר וקול מגילה מחוץ לבית הכנסת. נראה שהוא שמע את התקיעות דמעומד שתוקעים במסגרת הציבור, כשם שקוראים מגילה בבית הכנסת משום ברב עם הדרת מלך (מגילה ד ע"א). מדובר על אדם שמכוון לבו לא רק לצאת ידי חובה אישית, אלא גם להשתתף בתקיעות דמעומד שתוקעים במסגרת הציבור, וכן מקרא מגילה שנקראת בבית הכנסת במסגרת הציבור. גם מלחמתו של עם ישראל נגד עמלק איננה אישית אלא ציבורית, "שישראל מסתכלים כלפי מעלה...". כך גם בנוגע לנחש הנחושת. עם ישראל חטא ונענש בנחשים שרפים. כשעם ישראל כולו שב בתשובה הם זכו להתרפא. "שישראל מסתכלים כלפי מעלה, ומשעבדין את ליבם לאביהם שבשמים היו מתרפאים".

> הכל חייבין בתקיעת שופר: כהנים, לוים, וישראלים, גרים, ועבדים משוחררין, חללים, נתינים, ממזרין, סריס אדם, וסריס חמה, פצוע דכא, וכרות שפכה – כולן חייבין. ומוציאין את הרבים ידי חובתן.

מצד אחד הגדרת המצווה היא "תקיעת שופר". לו הייתה המצווה לשמוע את קול השופר, היה צריך להיות כתוב בתוספתא 'הכל חייבין בשמיעת שופר'. מצד שני מכך שכתוב בסוף הברייתא שהם "מוציאין את הרבים ידי חובתן" משמע שהמצווה היא לשמוע את קול השופר, וכפי שנאמר בתוספתא (מגילה ב, ז) בנוגע למקרא מגילה:

> הכל חייבין בקריאת מגלה: כהנים, לוים, וישראל, גרים, ועבדים משוחררין, חללים, נתינים, וממזרים, סריס אדם, סריס חמה, פצוע דכא וכרות שפכה – כולן חייבין. ומוציאין את הרבים ידי חובתן.

במגילה החובה היא לקרוא מגילה, אך הקורא יכול להוציא אחר ידי חובה. בנוגע למגילה לא נאמר בתוספתא שהחובה היא לשמוע מגילה אלא "קריאת מגילה". אך נראה ששני המצבים במגילה ושופר דומים, אף שמצוות שופר היא מהתורה ומגילה היא מדרבנן, שכן כל המנויים בתוספתא חייבים לתקוע בשופר ולקרוא מגילה. אך מאחר שהמטרה היא לשמוע את קול השופר ולשמוע את הכתוב במגילה, מי שאיננו יודע לתקוע או לקרוא יכול לצאת ידי חובה בשמיעת התקיעה או הקריאה מאחר.[6]

האפשרות להוציא אחר ידי חובה בתקיעה מופיעה בקצרה בברייתא בירושלמי (ד, י): "אדם מוציא ידי חבירו בתקיעה", ובבבלי (לד ע"ב): "ויחיד שלא תקע – חבירו תוקע לו" והוא שומע את התקיעה.

בתוספתא (ב, ד; כז ע"ב) נאמר גם כן שהמצווה היא לשמוע את קול השופר:

> נתן שתי שופרות זה בתוך זה ותקע, אם קול הפנימי שמע – יצא, אם קול חיצון שמע – לא יצא.

מדובר על אדם שתוקע לבדו והוא הכניס שופר בתוך שופר. אם הוא שמע את קולו של השופר הפנימי, יצא ידי חובה.

במשנה (ד, ח) נאמר:

> אין מעכבין את התינוקות מלתקוע, אבל מתעסקין עמהן עד שילמדו. והמתעסק לא יצא, והשומע מן המתעסק – לא יצא.

בנוגע למתעסק, במשנה מופיע רק הפן שהוא איננו מתכוון, ולכן הוא אינו יוצא ידי חובה וגם השומע ממנו אינו יוצא ידי חובה. בתוספתא (ב, ו) מופיע שאם שניהם יכוונו, המתעסק עצמו יצא ידי חובה ונראה שכך גם השומע ממנו. גם במקרה זה מדובר על אדם שתוקע באופן אישי ואחר שומע ממנו.

בנוגע למי שמלמד את בנו או תלמידו, הגמרא (ערכין ב ע"ב) ציטטה את תחילת התוספתא (ראש השנה ב, ד):

> "הכל חייבין בתקיעת שופר". ["הכל"] – לאיתויי מאי? לאיתויי קטן שהגיע לחינוך, דתנן: "אין מעכבין את הקטן מלתקוע" ביום טוב.

---

6 הרב יוסף דב סולובייצ'יק ("בסוד שיח השופר", ימי זכרון, עמ' 142-143) הסביר את המיוחד במצוות שופר: "המצות האחרות עושה אותן אדם אחד. ואילו מצוות שופר נעשית בשניים: התוקע והשומע. כאילו מפצלת מצווה זו את התוקע לתוקע המוציא את השומע ולשומע שהוא לפעמים התוקע עצמו. אין שום מצווה אחרת קשורה בפיצול האישיות. השופר הוא יוצא מן הכלל".

יש ערך ללמד אחרים לתקוע. אמנם קטן פטור מלתקוע ואינו מוציא אחרים ידי חובה (תוספתא ב, ה; משנה ג, ח), אבל קטן שהגיע לחינוך מלמדים אותו. אם עיקר המצווה היא לשמוע את השופר, מדוע חשוב כל כך ללמד קטנים שהגיעו לחינוך לתקוע ביום טוב ואף בשבת, ואף בני אדם בוגרים? מכאן שראוי שכל אדם ידע לתקוע ולקיים המצווה בעצמו. אמנם, אם אינו יודע, או מסיבה אחרת, יכול לצאת ידי חובה באמצעות שמיעה מאחר.

[ב] במקורות נוספים, כשמדובר על אדם שתוקע באופן אישי לעצמו, נזכרת בעיקר פעולת התקיעה ולא השמיעה.

במשנה (ד, ט) נאמר:

> מי שבירך, ואחר כך נתמנה לו שופר – תוקע ומריע ותוקע שלש פעמים.

אדם שלא היה לו שופר וכבר התפלל תפילת מוסף ואמר תשע ברכות, ואחר כך השיג שופר, עליו לתקוע באופן עצמאי. לא נאמר במשנה שעליו לשמוע 'תקיעה תרועה תקיעה שלוש פעמים', אלא שהוא עצמו תוקע.

בגמרא (לד ע"ב) נאמר עוד:

> מי שבירך ואחר כך נתמנה לו שופר תוקע ומריע ותוקע. טעמא דלא הוה ליה שופר מעיקרא, הא הוה ליה שופר מעיקרא, כי שמע להו – אסדר ברכות שמע להו.
>
> רב פפא בר שמואל קם לצלויי, אמר ליה לשמעיה: כי נהירנא לך – תקע לי. אמר ליה רבא: לא אמרו אלא בחבר עיר.
>
> תניא נמי הכי: כשהוא שומען – שומען על הסדר, ועל סדר ברכות, במה דברים אמורים – בחבר עיר, אבל שלא בחבר עיר – שומען על הסדר, ושלא על סדר ברכות.

בברייתא נאמר שמי שיש לו שופר, שומע את התקיעות על סדר הברכות ובחבר עיר. נדייק בלשון הגמרא. לא נאמר בגמרא שאם היה לו שופר מעיקרא הוא היה תוקע על סדר הברכות, אלא שהוא היה שומע על סדר הברכות. תקיעה על סדר הברכות היא רק בציבור. האחד תוקע והשאר שומעים. על כך הובא הסיפור על רב פפא בר שמואל שהתפלל ביחידות, וביקש משמשו לתקוע לו כשיסמן לו בעת שהוא יתפלל מוסף, ועל כך אמר לו רבא שרק בחבר עיר – במסגרת תפילה בציבור – יש לתקוע על סדר הברכות. כך גם לשון הברייתא המבחינה בין שמיעת קול השופר בחבר עיר לבין יחיד.

בתוספתא (ברכות ג, יט) נאמר:

> היה משכים לצאת לדרך, הרי זה נוטל שופר ותוקע, לולב ומנענע, מגלה וקורא בה. וכשיגיע זמן קרית שמע קורא.[7]

אדם שיוצא לדרך יכול לתקוע בשופר, לנענע לולב ולקרוא מגילה עוד לפני הנץ החמה ולפני שקרא קריאת שמע. סמוך להנץ החמה יקרא קריאת שמע. בלולב הפעולה היא נטילה ונענוע, במגילה הפעולה היא קריאה, בקריאת שמע הפעולה היא קריאה, בשופר הפעולה היא תקיעה. לכאורה היה צריך להיות 'נוטל שופר ושומע'. אך היות שמדובר על תקיעה אישית, תיאור הפעולה הוא "נוטל שופר ותוקע", אם כי הוא עצמו צריך לשמוע את תקיעתו.

בתוספתא (ב, ו) נאמר:

---

7 תוספתא זו נזכרת גם בירושלמי (סוכה ג, ח) ובבבלי (ברכות ל ע"א).

> התוקע ומתעסק, והתוקע ומתלמד, והמלמד את בנו, והמלמד את תלמידו. אם כיון לבו – יצא, ואם לאו – לא יצא.

מדובר על אדם שמתעסק או מתלמד לתקוע בשופר, או על שני אנשים שנמצאים ביחד – אב ובן או מורה ותלמיד. אחד מהם תוקע לצורכי לימוד או שהוא מתעסק. הכלל הוא שאם אותו תוקע מתכוון לצאת ידי חובה, הוא יוצא. אמנם לא נזכר שאותו אדם גם שמע את קול השופר, אך ברור שהוא שומע את הקולות שהוא מוציא מהשופר, שהרי הוא רוצה ללמוד ועליו לדעת אם יצא קול מהשופר.

במשנה (כט ע"ב) נאמר שלאחר החורבן התקין רבן יוחנן בן זכאי שיתקעו בשבת בכל מקום שיש בית דין. ובכל זאת היה הבדל בין תקיעה בשבת במקום המקדש בירושלים לבין תקיעה במקום שיש בית דין:

> ועוד זאת היתה ירושלים יתירה על יבנה: שכל עיר שהיא רואה ושומעת וקרובה ויכולה לבוא – תוקעין, וביבנה לא היו תוקעין אלא בבית דין בלבד.

הגמרא (ל ע"א) הסבירה את ההבדל:

> דבירושלים תוקעין יחידין, וביבנה אין תוקעין יחידין.
> וביבנה אין תוקעין יחידין? והא כי אתא רב יצחק בר יוסף אמר: כי מסיים שליחא דציבורא תקיעה ביבנה לא שמע איניש קל אוניה מקל תקועיא [דיחידאי]!
> אלא לאו דבירושלים תוקעין בין בזמן בית דין ובין שלא בזמן בית דין. וביבנה, בזמן בית דין אין, שלא בזמן בית דין לא.

ראשונים (ר"ח, תוספות ועוד) הסבירו שאותם תוקעים יחידים הם אלו שהגיעו לבית הדין אך איחרו ולא שמעו את התקיעות של שליח בית הדין. מכך שרבים היו תוקעים בעצמם במקום בית הדין ביבנה, עד שאי אפשר היה לשמוע קול אחר באוזניים, ולא אמרו שאחד יתקע או כמה אנשים יתקעו לכל המאחרים, משמע שהיה מקובל לתקוע באופן אישי. אמנם היה קשה לשמוע את התקיעה האישית, כי היו רבים שתקעו שם.[8]

לסיכום: בדברי תנאים בולט שפעולת המצווה בשופר היא לשמוע את קולו של השופר. אך כשמדובר במצב שאדם תוקע לעצמו, הביטוי של הפעולה הוא תקיעה.

ג. נוסח הברכה על מצוות שופר

כאמור, נוסח הברכה על מצוות שופר איננו מופיע בדברי תנאים ואמוראים. להלן נראה שגאונים וראשונים כתבו נוסחים שונים לברכה, והדבר קשור לפעולות המצווה שציִינו לעיל – תקיעה ושמיעה.

1. גאונים, רמב"ם: "לתקוע בשופר", "לשמוע קול שופר"

רב אחאי גאון (שאילתות, שאילתא קעא) כתב:

---

8 ההנהגה הנפוצה שיש התוקעים באופן אישי, שימשה נימוק לביטול התקיעה בראש השנה שחל בשבת שלא במסגרת בית דין (כט ע"ב): "דאמר רבה: 'הכל חייבין בתקיעת שופר', ואין הכל בקיאין בתקיעת שופר. גזירה שמא יטלנו בידו וילך אצל הבקי ללמוד, ויעבירנו ארבע אמות ברשות הרבים". רבה ציטט את דברי התוספתא "הכל חייבין בתקיעת שופר", אך עם זאת הוסיף שאין הכול יודעים לתקוע. מאחר שיש הרוצים לתקוע בעצמם, יש חשש שמא אדם יטלטל את שופרו בשבת וילך אתו למי שיוכל ללמדו לתקוע, ולכן ביטלו חכמים מצוות עשה מהתורה ואין תוקעים כשראש השנה חל בשבת. אם המצווה בעיקרה היא לשמוע מפי מי שיודע ובקי, למה חששו חכמים שיטלטלו בשבת ברשות הרבים, הרי מי שאינו יודע לתקוע יכול ללכת לביתו של הבקי וישמע ממנו את התקיעה? אלא שמדובר במקרה שאותו אדם רוצה לתקוע לעצמו ולשמוע את התקיעה שלו.

> דמחייבין דבית ישראל למיתקע בחצוצרתא בחד בתשרי... מיקמי דמצלי דמוסף, בעי למיקם שליחא דציבורא אכרעיה וכולי עלמא יתיב. ונשקול חצוצרתא בידיה ומברך בא"י אמ"ה אקב"ו לתקוע בשופר.

הרב אליעזר ממיץ (ספר יראים סימן תיט [דפוס ישן – קיז]) והרב משה מקוצי (ספר מצוות גדול, עשין סימן מב) כתבו שנוסח הברכה הוא "על תקיעת שופר".[9] המצווה היא לתקוע בחצוצרה – שופר, ונוסח הברכה בהתאם.[10] ייתכן שנוסח ברכה זו שתוכנה הוא חובת התקיעה, מבוסס על לשון הפסוק (תהלים פא, ו): "תקעו בחדש שופר בכסה ליום חגנו", ועל פי דרשת הגמרא (לד ע"א): "אי זהו חג שהחדש מתכסה בו – הוי אומר זה ראש השנה, וקאמר רחמנא שופר".

ברור הוא שאי אפשר לשמוע קול שופר אלא אם כן מישהו תוקע בשופר. נראה שלפי רב אחאי מי שתוקע בשופר ומפיק את הקולות, הוא שמברך מפני שהוא אכן מבצע את פעולת התקיעה. כאמור, גם התוקע וגם השומעים צריכים לשמוע את התקיעה, אבל הברכה היא על פעולת המצווה ולא על התוצאה. האחרים יוצאים ידי חובה בשמיעת התקיעה. כשם שקורא המגילה מברך "על מקרא מגילה" ורק הוא קורא, ואילו האחרים שומעים בלבד.

אמנם רב אחאי תיאר בדבריו את התקיעה במסגרת הציבור, אך נראה שכך יברך גם מי שתוקע לעצמו או שתוקע גם לאחרים ששומעים אותו שלא במסגרת ציבור. לפי רב אחאי זה שתוקע מברך על פעולת התקיעה, אם כי התקיעה היא האמצעי לשמוע את קול השופר.

אך רוב הגאונים ורוב מוחלט של הראשונים כתבו שיש לברך "לשמוע קול שופר".[11] ייתכן שנוסח זה מבוסס על לשון הפסוק "עלה אלוקים בתרועה ה' **בקול שופר**" (תהלים מז, ו). הרמב"ם (ספר המצוות, עשה קע; מניין המצוות הקצר מצווה קע; הל' שופר א, א) הגדיר באופן ברור את מצוות השופר: "שצונו לשמוע קול שופר ביום ראשון מתשרי והוא אמרו 'יום תרועה יהיה לכם'". בהמשך הפרק (שם ג) כתב הרמב"ם:

> שופר הגזול שתקע בו יצא, שאין המצוה אלא בשמיעת הקול אף על פי שלא נגע בו ולא הגביהו השומע יצא, ואין בקול דין גזל.

מקור דברי הרמב"ם בירושלמי (סוכה ג, א) שמסביר מדוע לולב גזול פסול ואילו שופר גזול כשר: "מה בין שופר ומה בין לולב?... אמר ר' לעזר תמן בגופו הוא יוצא, ברם הכא בקולו הוא יוצא". המצווה היא לשמוע את הקול היוצא מהשופר, ולכן אף מי שגזל את גוף השופר, יוצא ידי חובה בשמיעת הקול.[12] הרמב"ם כתב את נוסח ברכת השופר בהתאם, כשתיאר את סדר התפילה בראש השנה (הל' שופר ג, י):

> המנהג הפשוט בסדר התקיעות של ראש השנה בצבור כך הוא: אחר שקוראין בתורה ומחזירין הספר למקומו יושבין כל העם ואחד עומד ומברך: "ברוך אתה ה' א־להינו מלך העולם אשר קדשנו

---

9 כך כתב גם רבינו מיוחס (ויקרא כג, כד).

10 הנצי"ב (העמק שאלה שם אות א) הסביר שאף שבשאלתות כתוב "חצוצרות" הכוונה לשופרות, כאמור בגמרא (שבת לו ע"א; סוכה לד ע"א): "אישתני שמייהו מכי חרב בית המקדש: חצוצרתא שופרא, שופרא חצוצרתא. למאי נפקא מינה – לשופר של ראש השנה".

11 ראה: רב עמרם גאון (סדר רב עמרם גאון, סדר ראש השנה); רב האי גאון (שערי תשובה – גאונים, סי' עט); רב נטרונאי גאון (אורח חיים סי' קפ); אוצר הגאונים, ראש השנה אותיות קא-קד; רא"ש (ד, י-יא); ריטב"א (לד ע"ב); ספר החינוך (מצווה תה); טור ושו"ע (או"ח סי' תקפד, א); הרב אברהם די בוטון (לחם משנה, הל' שופר א, א); הרב משה אלשקר (שו"ת מהר"ם אלשקר, סי' ח-י); הרב משה שלמה עמאר (שו"ת שמע שלמה, ד, סי' יז-יח); הרב אשר וייס ("מצוות השופר בתקיעה או בשמיעה", מנחת אשר – מועדים, ראש השנה סי' ג); הרב שמואל עידאן ("בענין נוסח ברכת השופר", ויען שמואל, ח, סי' מח); הרב יצחק שילת (זכרון תרועה, עמ'202-218).

12 ראה בהרחבה בשיעור כב: ופיו מצופה זהב... ציפהו זהב.

> במצותיו וצונו לשמוע קול שופר" וכל העם עונין אמן, וחוזר ומברך "שהחיינו" וכל העם עונין אחריו אמן.

משם ואילך תיאר הרמב"ם את סדר תקיעת השופר בתפילת מוסף. הרמב"ם (הל' שופר ב, א) פסק על פי התוספתא (ב, ה) "הכל חייבים בתקיעת שופר" כך: "הכל חייבין לשמוע קול שופר כהנים לוים וישראלים וגרים ועבדים משוחררים". הרמב"ם פירש שהחובה לתקוע בשופר היא לשמוע קול שופר, לא התקיעה עצמה. בנוגע לסיבה לכך שאין תוקעים כשראש השנה חל בשבת, כתב הרמב"ם (הל' שופר ב, ו):

> ולמה אין תוקעין? גזירה שמא יטלנו בידו ויוליכנו למי שיתקע לו, ויעבירנו ארבע אמות ברשות הרבים, או מוציאו מרשות לרשות ויבא לידי איסור סקילה, שהכל חייבים בתקיעה ואין הכל בקיאין לתקוע.

הרמב"ם לא כתב שהחשש הוא שמא אדם יטלטל השופר ברשות הרבים או מרשות לרשות כדי ללמוד לתקוע ממי שיודע ובקי, אלא שילך למי שיודע ובקי שיתקע לו. מבחינה זו פירוש הרמב"ם מתאים מאוד לשיטתו שהמצווה היא לשמוע קול שופר. הסיפא של ההלכה ברמב"ם היא: "שהכל חייבים בתקיעה ואין הכל בקיאין לתקוע". לפי שיטתו היה לו לכתוב 'שהכל חייבים לשמוע קול שופר', שהרי לשם כך הולך שאחר יתקע וישמיע לו? אלא אם כן נסביר שזו אכן כוונת הרמב"ם "שהכל חייבים בתקיעה" – הכול חייבים לשמוע את קול התקיעה, שהרי לפיו אין חובה אישית על כל אחד לתקוע.

הרמב"ם (שו"ת הרמב"ם סי' קמב) נשאל על ההבדל בין הנוסח "לשמוע קול שופר" לבין הנוסח "על תקיעת שופר"?

> שאלה: מה ההבדל בין לשמוע קול שופר ובין על תקיעת שופר? התשובה: ההבדל ביניהם גדול מאד. וזה שהמצוה המחוייבת אינה התקיעה, אלא שמיעת התקיעה. והיוצא מזה, שאלו היתה המצוה המחוייבת היא התקיעה, [א] היה חייב כל אדם ואדם מן הזכרים לתקוע, כמו שחייב כל אדם ואדם לישב בסוכה וליטול לולב, [ב] והשומע שלא תקע, לא היה יוצא ידי חובתו, והיה גם כן התוקע שלא שמע, יוצא ידי חובתו, כגון אם סתם אזניו תכלית הסתימה ותקע, היה יוצא, משום שתקע. ואין הדבר כן, אלא המצוה היא השמיעה לא התקיעה, ואין אנו תוקעין אלא כדי לשמוע. כמו שהמצוה היא ישיבת הסוכה, לא עשייתה, ואין אנו עושין, אלא כדי לישב, ולכן נברך לישב ולא נברך לעשות, ונברך לשמוע קול שופר, ולא נברך על תקיעת שופר.[13]

הרמב"ם פתח את תשובתו במשפט מיוחד: "ההבדל ביניהם גדול מאד". יש הבחנה ברורה בין חובה ובין חובה לשמוע. לפי הרמב"ם, בראש השנה המצווה לשמוע, והוא הוכיח זאת בדרך השלילה. לו הייתה המצווה לתקוע בשופר, כל אדם היה צריך לתקוע, כפי שכל אדם צריך לשבת בסוכה או ליטול לולב וכד', והרי מקובל שאחד תוקע והשאר שומעים. כמו כן, אילו הייתה המצווה לתקוע, מי שתקע ולא שמע היה יוצא ידי חובה, ומי ששמע אך לא תקע בעצמו לא היה יוצא ידי חובה. לפי הרמב"ם התקיעה היא רק האמצעי שמפיק את הקול שיש לשמוע, אך המצווה עצמה היא לשמוע את הקול. כמו כן, במצוות סוכה אדם איננו חייב לבנות

---

13 ראה עוד: רמב"ם (שו"ת פאר הדור סי' נא), ובהערות הרבות בעניין שהעיר הרב דוד יוסף. הרמב"ם (הל' תשובה ג, ד) הסביר את הטעם של מצוות שופר: "אף על פי שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב רמז יש בו, כלומר עורו ישנים משנתכם, ונרדמים הקיצו מתרדמתכם, וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם". להתעורר ניתן רק בעקבות שמיעת קול השופר. אלא שגם בתענית ציבור תוקעים על מנת להתעורר לתשובה (רמב"ם הל' תעניות א, א-ד), ואילו שם כתב הרמב"ם (הל' א) שהמצווה היא להריע ולא כתב שיש לשמוע. כך העיר הרב יוסף באב"ד (מנחת חינוך, מצווה שפד, ט). כך יש להקשות גם על ספר החינוך שכתב (מצווה שה) שבראש השנה המצווה לשמוע, ומנגד כתב (מצווה שפד) שהמצווה בתענית היא לתקוע.

סוכה. גם אם מישהו אחר בנה סוכה והוא נכנס לתוכה, הוא קיים המצווה. העיקר הוא לשבת בסוכה, ולכן נוסח הברכה הוא "לישב בסוכה", ובאותה מידה נוסח הברכה בשופר יהיה "לשמוע קול שופר".

אכן בתקיעת שופר ביובל, לפי הרמב"ם המצווה היא לתקוע. כך פסק הרמב"ם (הל' שמיטה ויובל י, י):

> מצות עשה לתקוע בשופר בעשירי לתשרי בשנת היובל, ומצוה זו מסורה לבית דין תחלה... וכל יחיד ויחיד חייב לתקוע.

הרמב"ם (ספר המצוות, עשה קלז) הסביר את ההבדל בין שופר של יובל לבין שופר של ראש השנה:

> וידוע שהתקיעה הזאת ביובל אמנם היא לפרסם החרות ושהוא מין מן ההכרזה והוא אמרו "וקראתם דרור". ואין ענינה ענין תקיעת ראש השנה כי היא זכרון לפני ה', וזו להוציא את העבדים.

ביובל מוטל על האדון לתקוע ולפרסם שהוא מוציא את העבד לחירות, ואילו בראש השנה מצווה לתקוע ולהיזכר לפני ה'.[14]

הרב דוד בן זמרה (שו"ת רדב"ז, ה, סי' נז) הסביר את ההבדל בין ראש השנה לבין יובל על פי הרמב"ם:

> ...כי המצוה ביובל בתקיעה ובראש השנה בשמיעה, ולפיכך כתב הרב ז"ל כן. ואיפשר דילפינן לה מקראי דבראש השנה כתיב: "יום תרועה יהיה לכם" (במדבר כט, א). ומשמע "יהיה לכם" מ"מ, בין על ידי תקיעה בין ע"י שמיעה, והתוקע בעצמו בשמיעה הוא דנפיק. אבל ביום הכיפורים כתיב "תעבירו שופר... והעברת שופר תרועה" (ויקרא כה, ט) משמע שצריך לתקוע ממש... ואפילו אם תרצה לפרש דביום הכיפורים נמי נפיק בשמיעה, מ"מ עיקר המצוה בתקיעה, ובראש השנה עיקר המצוה בשמיעה, והיינו שתיקנו נוסח הברכה "לשמוע קול שופר". ואפשר כי ביובל היו מברכין "לתקוע בשופר".[15] הילכך יפה כיון הרב ז"ל שכתב בראש השנה לשמוע וביום הכיפורים לתקוע.

הרב משה אלשקר (שו"ת מהר"ם אלשקר, סי' י) כתב שהמצווה לתקוע ביובל היא להכריז ולפרסם שיש לשלח את העבדים ולהחזיר את השדות, ולכן עיקר המצווה היא התקיעה וההכרזה, וכך תוכן הפסוק: "והעברת שופר תרועה", ואילו על התקיעות בראש השנה נאמר בפסוק "יום תרועה", דהיינו שהיום יהיה יום של תרועה, והכוונה היא לשמוע את התקיעה ולכוון אליה, לשבור את הלב ולשוב בתשובה.[16]

על תשובת הרמב"ם שאל הרב אברהם בורנשטיין, האדמו"ר מסוכטשוב (שו"ת אבני נזר, אורח חיים סי' מ [סי' תלא, ב]):

> הנה ידוע דברי רמב"ם (הל' שופר א, א) דשופר אין מצוותו התקיעה אלא השמיעה. ובתשובה (סי' קמב) ביאר יותר דתקיעה כדי לשמוע הוא כמו עשיית סוכה לישב בה והמצווה רק הישיבה הכא נמי המצוה רק השמיעה. וקשה דאם כן השומע ממי שאינו מחויב, למה לא יצא?

---

14 רש"י (כו ע"ב ד"ה שוה היובל) כתב גם כן: "דתקיעתו ביובל לא לתפלה ולא לזכרון [כמו בראש השנה], אלא לסימן שילוח עבדים והשמטת מכירת שדות". רש"י (שם ד"ה כמה דכייף) כתב: "יובלות שהן לקרוא דרור". כך כתב גם הרא"ש (ג, א). הפרסום או הסימן נועד לאדון ולבני משפחתו, ואילו העבד המשוחרר איננו חייב לשמוע את התקיעה. ראה בהרחבה בשיעור כו: שופר ביובל – איש בביתו, ונשים במצוות שופר.

15 הרדב"ז כתב נוסח ברכה לתקיעת שופר ביובל, אם כי ציין זאת כאפשרות. הרב מסעוד רוקח (מעשה רוקח, רמב"ם הל' שמיטה ויובל י, י) כתב שברור לו שבירכו על תקיעת שופר ביום הכיפורים, ונראה לו שאף בירכו שהחיינו. יש להעיר שהיובלות והמצוות הקשורות ליובל בטלו בסוף ימי הבית הראשון (ספרא בהר, פרשה ב, ב; ירושלמי שביעית י, ב; קידושין לח ע"ב; ערכין לב ע"ב; רמב"ם הל' שמיטה ויובל י, ח), והברכות על מצוות תוקנו על ידי אנשי כנסת הגדולה (ברכות לג ע"א), שפעלו בתחילת ימי הבית השני.

16 על הפן הרעיוני פנימי של המצווה לשמוע קול שופר בראש השנה, ראה: הרב יעקב משה חרל"פ (מי מרום, רזי לי, עמ' ו); הרב דוד כהן, "הרב הנזיר" ("שמיעת דין הבינה בראש השנה", קול הנבואה, עמ' רמו-רמז; קול ואור, עמ' קצז-רנה); הרב מנחם שמשי (אמונה סדורה, ימים נוראים, עמ' 240-246).

תשובת האבני נזר:

> כיון דכתיב "תקעו בחודש שופר". ומינה יליף שילהי ראש השנה [לד ע"א] דתרועת ראש השנה בשופר. והרי כתיב תקעו במעשה. וכן ילפינן התם בגזירה שוה ממדבר והתם כתיב ותקעתם. ואף דהתכלית הוא השמיעה. [וכמו שהביא הרמב"ם הדמיון מסוכה דאף דכתיב תעשה, מכל מקום המצוה הישיבה] מכל מקום בעינן שיפעול זאת במעשה. והיינו שיתקע כדי שישמע או שיתקע שלוחו. אבל אם אחר תוקע כדי שישמע, הרי הקול נכנס ממילא באזניו ושמיעה איננה מעשה... ועל כן אם מי שאינו בר חיוב תוקע דאינו יכול לעשות שליח.

באופן דומה העיר הרב אריה לייב ממיץ (שו"ת שאגת אריה סי' ו):

> תקיעת שופר לאו בשמיעה לחוד תליא, אלא בעיקר תקיעה נמי תליא... דהא תנן (ראש השנה לב ע"ב) "המתעסק לא יצא, והשומע מן המתעסק לא יצא", ותנן נמי (ראש השנה כט ע"א) "חרש שוטה וקטן אינו מוציא את הרבים ידי חובתן. זה הכלל כל שאינו מחוייב בדבר אינו מוציא את הרבים ידי חובתן". ואי סלקא דעתך דתקיעת שופר בשמיעה לחוד נגמר מצותו, אמאי השומע מן המתעסק וממי שאינו מחוייב בדבר לא יצא? והא דמי שחציו עבד וחציו בן חורין גופיה אמאי אף לעצמו אינו מוציא ואפילו את שאינו מינו נמי יוציא דהא מ"מ קול שופר שומע? אלא וודאי כדאמרן.[17]

אם עיקר המצווה היא לשמוע את קול השופר, מדוע השומע מחרש שוטה וקטן לא יצא ידי חובה, הרי הוא שמע את קול השופר, וכך גם מי ששמע מהמתעסק? התשובה לשאלות אלו היא שגם הרמב"ם בוודאי יסכים שיש תנאים נוספים שנדרשים לקיום המצווה כתקנה. יש הלכות שנוגעות לכשרות השופר, וכן במה שנוגע לתוקע. ברור הוא שמישהו צריך לתקוע ובשופר, התקיעה לא נשמעת מאליה. התוקע חייב להיות בר חיובא, בשופר כשר ועל פי הלכות התקיעה וסדריהן. אך מהותה של המצווה היא לשמוע את קול השופר ולא התקיעה עצמה. כוונת הרמב"ם בתשובתו ההיא שלא ייתכן שהמצווה היא רק לתקוע, אבל ברור שאי אפשר לשמוע קול שופר מבלי שמישהו בר חיובא יתקע. על פי הרמב"ם הברכה צריכה להצביע על מהות הפעולה הנדרשת – לשמוע את השופר. התקיעה היא רק האמצעי להפיק את הקול שישמע מהשופר, אך היא איננה המצווה עצמה.[18] כך פסק הרמב"ם (הל' ברכות יא, ח):

> כל מצוה שעשייתה היא גמר חיובה מברך בשעת עשייה, וכל מצוה שיש אחר עשייתה צווי אחר אינו מברך אלא בשעה שעושה הצווי האחרון. כיצד? העושה סוכה או לולב או **שופר** או ציצית או תפילין או מזוזה אינו מברך בשעת עשייה אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות סוכה או לולב או לכתוב תפילין, מפני שיש אחר עשייתו צווי אחר. ואימתי מברך? בשעה שישב בסוכה או כשינענע הלולב **או כשישמע קול השופר** או כשיתעטף בציצית ובשעת לבישת תפילין ובשעת

17 ראה גם: הרב צבי פסח פרנק (מקראי קדש – ראש השנה, עמ' מ-מב; שו"ת הר צבי, אורח חיים, ב, סי' פה).

18 הראי"ה קוק (מצוות ראיה, סי' תקפה, ב) הסביר את משמעות פעולת התקיעה וחובת השמיעה של קול השופר. במקום נוסף (מציאות קטן, עמ' כז סעיף 6) דן הראי"ה קוק "האם תקיעת שופר היא כמו דיבור של קדושה או מצוה בעלמא, ונפקא מינה לענין מקום מטונף וראית ערוה". הרב חיים סולובייצ'יק (חדושי הגר"ח, ראש השנה כח ע"ב) הגדיר שהתקיעה היא מעשה המצווה, והשמיעה היא קיום המצווה. הסבר דברי הגר"ח אצל הרב יוסף דב סולובייצ'יק (רשימות שעורים, ברכות יג ע"א). ראה גם: הרב צבי שכטר ("בנוסח ברכת המצוה דשופר, מעשה המצוה וקיום המצוה במצות שופר", ארץ צבי, עמ' יח-כא). עוד על התקיעה והשמיעה: הרב אברהם ישעיהו קרליץ (חזון איש, אורח חיים, סי' כט, ד); הרב משה פיינשטיין (שו"ת אגרות משה אורח חיים א סי' קעג; אורח חיים ב סי' עב); הרב שלמה פישר (בית ישי, סי' ל).

> קביעת מזוזה. אבל אם עשה מעקה מברך בשעת עשייה אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות מעקה, וכן כל כיוצא בזה.

דברים דומים לדברי הרמב"ם בתשובה כתב גם הריטב"א (לד ע"א), ואף נימק בזה את טעם המצווה:

> כתב הרי"ף (ראש השנה, י ע"ב מדפי הרי"ף)... "ומברכין עליהם ברכת התקיעה" לא כתב רבינו ז"ל [=הרי"ף] נוסח ברכה זו. אבל קבלה מרבינו האיי ז"ל אביהם של ישראל שהוא 'לשמוע קול שופר', ויש בזה ב' שאלות: [א] למה אין הנוסח 'על תקיעת שופר' כמו מקרא מגלה שמברכין על הקריאה ולא על השמיעה? [ב] ועוד למה היא בלמ"ד ואינה ב'על' כיון שתקיעת שופר אפשר על ידי אחרים כעין מקרא מגלה שהיא ב'על' מטעם זה? והתשובה בשאלות אלו אחת. דהכא שמיעת השופר היא עיקר המצווה, וכונת התורה כדי שיעור אדם לחזור בתשובה וגם שיכוון לרצות למדת הדין ביום הזה, ואילו תקע ולא שמע לא יצא. ולפיכך תקנו הנוסח בשמיעה, וכיון שהשמיעה אי אפשר לה [אלא] על ידי אחרים היא ב'ל' כיון שהוא עובר לעשייתה. אבל מקרא מגלה, הקריאה עיקר משום פרסומי ניסא ואפילו קרא ולא שמע ולא הבין יצא, "מידי דהוי אנשים ועמי הארץ" (מגילה יח ע"ב), וכיון שאפשר על ידי אחרים היא ב'על', וכן דנתי לפני מורי נר"ו.

לפי הריטב"א מברכים "לשמוע קול שופר" מאחר שעיקר המצווה היא שאדם ישמע את השופר ויתעורר לשוב בתשובה. אם המצווה היא לתקוע ולא לשמוע, לא ניתן היה להשיג מטרה זו. אך במגילה גם אם אדם קורא ואינו שומע מה הוא קורא או אינו מבין מה הוא קורא, הוא יוצא ידי חובה, כי העיקר הוא פרסום הנס שבקריאה עצמה, ולכן מברכים "על מקרא מגילה". הריטב"א הפנה לדברי הגמרא (מגילה יח ע"ב) האומרת "מידי דהוי אנשים ועמי הארץ". הגמרא שאלה מדוע "הלועז ששמע אשורית יצא" – "והא לא ידע מאי קאמרי?". והשיבה: "מידי דהוה אנשים ועמי הארץ דנפקי", והריטב"א (מגילה שם) הסביר: "כיון דאיכא מצוות קריאה ופרסומי ניסא". אם שומעים את הקריאה ואין מבינים, יוצאים ידי חובה. העיקר הוא שהמגילה תיקרא בציבור ותישמע בציבור ובכך יהיה פרסום הנס, גם אם יש שם עמי ארצות שאינם מבינים מה ששמעו.[19]

2. ר"ת: "על תקיעת שופר", "לשמוע קול שופר"

ר"ת (ספר הישר, חלק החידושים סי' שמ) עסק בשאלה באילו ברכות מברכים בנוסח "על המצווה" ("על נטילת לולב", "על המילה") ובאילו ברכות מברכים "לעשות המצווה" ("לישב בסוכה", "להניח תפילין"). זה הכלל שקבע ר"ת:

> והלכתא "על ביעור חמץ". ואף על גב דלבער כולי עלמא לא פליגי [בגמרא פסחים ז ע"ב הברכה המוסכמת היא "לבער חמץ"], "על ביעור" עדיף ליה טפי, הואיל ועשיית מצותו זו היא גמר מלאכתו. דכיון שבדק עכשיו שוב אינו צריך לחזור ולבדוק. כגון מילה, ושחיטה, וכיסוי הדם,

---

19 הרב מנחם המאירי (ספר מגן אבות, ענין ח) דחה הסבר זה: "ואף על פי שהם מתרצים בזו שהשמיעה היא המצוה, אין זה כלום, שהרי אף מקרא מגלה הקריאה לשמיעה היא באה, ואם מפני שנוסח [ברכת] השופר על השמיעה ונוסח המגילה על הקריאה, מ"מ הכל ענין אחד, זה צריך לתקוע ולהשמיע, וזה צריך לקרוא ולהשמיע". אמנם על פי המאירי לא ברור מדוע תיקנו לברך בשופר "לשמוע קול שופר" ואילו במגילה תיקנו לברך "על מקרא מגילה". המאירי (לה ע"א) הסביר מדוע הנוסח הוא "לשמוע": "כתבו הגאונים שזה שמברך על השופר מברך 'לשמוע קול שופר' ואין מברך 'לתקוע בשופר' או 'להריע בשופר' מפני שלשונות אלו לא היו כוללים אלא ענין אחד או תקיעה או תרועה. ותפשו לשון לשמוע שכולל את הכל. מפני שאין מברכין ב'על' מפני שהמצוה נמשכת לאותן שעל סדר ברכות, ואין נעשות בבת אחת כמגלה ולולב". המאירי כתב כמה פעמים שנוסח הברכה הוא "לשמוע קול שופר" (בית הבחירה, ברכות יא ע"ב; פסחים ז ע"ב; ראש השנה כט ע"א).

> ותקיעת שופר, ופדיון הבן, וטבילת כלים, ונטילת ידים, ומקרא מגלה, ואכילת מרור, והפרשת חלה, והפרשת מעשר, על כל אלו וכיוצא בהן מברך "על". דכיון שעשאו פעם אחת, שוב אינו חייב לחזור בו ולהאריך במצותן.
>
> אבל שאר מצות שאין להן הפסק דכל שעה חייב להתעסק בה כגון: תורה, תפילין, וציצית, וסוכה, ומילה להכניסו בבריתו, בכולן מברך עליהן ב"ל". ונר חנוכה אף על גב דיש להן הפסק יש להן זמן דצריך שיהא בה שמן להיות דולקת משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק. ואם לא נתן לא יצא. אף על גב דכבתה אין זקוק לה, מיצרך צריך.

על פי דברי ר"ת על שופר יש לברך "על תקיעת שופר".[20] הטעם לכך הוא: "דכיון שעשאו פעם אחת, שוב אינו חייב לחזור בו ולהאריך במצותן". כך כתב גם הרא"ש (ד, י) בשם ר"ת: "ור"ת כתב שיש לברך 'על תקיעת שופר' משום דעשייתה היא גמר מצותה".[21] הרא"ש (פסחים א, י) עצמו כתב אחרת בשמו של ר"ת:

> ר"ת ז"ל היה נותן טעם לדבר דכל מצות דנעשות מיד, שייך לברך עליהן "על" כגון: "על מקרא מגילה", "על הטבילה", "על נטילת ידים", "על הפרשת תרומה", "על אכילת מצה", "על אכילת מרור". אבל "להניח תפילין", "להתעטף בציצית", "ולישב בסוכה" יש בהן שיהוי. והלשון מורה על כך – להיות מעוטר בתפילין, ולהיות עטוף בציצית, ולישב בסוכה לאכול ולטייל כל היום, ו"להדליק נר חנוכה" יש שיהוי במצותה כדאמרינן בבמה מדליקין (כא ע"ב) מצותה משתשקע החמה עד שתכלה רגל מן השוק. וכן "לשמוע קול שופר" יש שיהוי להפסקה בין התקיעות, דעיקר מצות שופר על סדר הברכות.[22]

על פי ר"ת על מצווה שאדם מקיים והיא מסתיימת – יש לברך "על...", כמו "על אכילת מצה", "על אכילת מרור", "על הטבילה" ועוד. על מצווה שמתארכת, שיש בה שיהוי, והיא איננה מסתיימת בפרק זמן קצוב – יש לברך "ל", כמו "לישב בסוכה", "להתעטף בציצית", וכן "לשמוע קול שופר".

---

20 יש להעיר שייתכן שר"ת (ספר הישר, חלק החידושים סי' שמ) לא כתב את נוסח הברכה אלא תיאר את פעולת המצווה. ר"ת ציין כמה מצוות שמברכים עליהן "על" אך הוא לא כתב שתיאור פעולת המצווה הוא נוסח הברכה. דוגמה לכך היא דברי הרא"ש (ד, י-יא) שלפיו מברכים "לשמוע קול שופר". אך הרא"ש (ברכות ב, ה) כתב: "ועוד ראיה מיום טוב שני דמנהג אבותינו בידינו ומברכין וצונו ביום ב' על תקיעת שופר ועל אכילת מצה". הרא"ש כאן תיאר את פעולת המצווה ולא כתב את נוסח הברכה, וכך ניתן להסביר גם את ר"ת.

21 כך כתב גם תוספות הרא"ש (ראש השנה לב ע"ב; סוכה מד ע"ב) בשם ר"ת, וכך כתבו בשמו ראשונים נוספים: ראבי"ה (חלק ב – מסכת ראש השנה סי' תקלד) כתב: "ושמעתי בשם רבינו תם שהנהיג לברך על תקיעת שופר, משום דעשייתה היא גמר מצותה". ספר הפרדס (שער המעשה) כתב: "שמעתי שבצרפת היו נוהגין לברך על תקיעת שופר, וכן ראיתי להרב ר' יהודה בר' יקר ז"ל" (פירוש התפלות לר"י ב"ר יקר, ח"ב עמוד ס); דברי ר"ת הללו הובאו גם בדברי הרב יוסף קארו (בית יוסף, אורח חיים סי' תקפה). פוסקים נוספים מצרפת כתבו שיש לברך "על תקיעת שופר": הרב משה מקוצי (סמ"ג מצוה מב); הרב אליעזר ממיץ (ספר יראים סי' תיט). בסידור רש"י (סי' קפג) כתב: "וכשהם יושבים מיד קודם שיעמדו בתפילה וקודם שיפתחו בתהילה אוחז שליח ציבור שופר בידו, ועומד על רגליו ומברך אקב"ו 'על תקיעת שופר', 'לשמוע בקול שופר'". ייתכן שהיו מנהגים שונים והיו שבירכו "לשמוע" והיו שבירכו "על תקיעת שופר". הרב זרחיה הלוי (המאור הקטן, ט ע"ב מדפי הרי"ף) כתב שנשים אינן חייבות לשמוע קול שופר, כי "רשות דמצוה היא. ואף על פי שמברכות עליהן אקב"ו לתקוע בשופר או לשמוע... אין אנו מוחין בידן". גם מדבריו נראה שהיו מנהגים שונים. הרב אברהם בן נתן הירחי (ספר המנהיג, הלכות ראש השנה עמ' שטו) כתב: "וכן אמר רב היי ז"ל והלכה רווחת בישראל לברך 'לשמוע בקול שופר', ולא תזוז מינה. ויראה לי שאין לו לברך 'לתקוע בשופר' או 'על תקיעת שופר' כמנהג צרפת". ממכלול המקורות ניתן ללמוד שנוסח ברכת השופר בצרפת היה "על תקיעת שופר". הרב יואל סירקש (בית חדש, ב"ח, אורח חיים, סי' תקפה) כתב: "מיהו בדיעבד אם בירך 'לתקוע בשופר' יצא ואין צריך לחזור לברך". וכן פסק הרב אברהם גומבינר (מגן אברהם שם ס"ק ב).

22 הרב נתנאל וויל (קרבן נתנאל, ראש השנה ד, י אות ג) ציין לדברי הרא"ש הללו.

דוגמה מעין זו מצינו במצווה אחרת שיש לה נוסח ברכה אחד אם האדם משתהה בקיומה, ונוסח ברכה אחרת אם הוא מסיימה – אכילת כרפס ומרור בליל הסדר. הברכה על שופר משמשת תקדים לברכה על הכרפס והמרור. הגמרא (פסחים קיד ע"ב – קטו ע"א) דנה במצב שבו יש לאדם בליל הסדר רק חסה, בשביל כרפס ובשביל מרור. כיצד עליו לברך? מסקנת הגמרא:

> אמר רב חסדא: מעיקרא מברך עליה "בורא פרי האדמה" ו"על אכילת מרור" ואכיל, ולבסוף אכיל אכילת חסא בלא ברכה. בסורא עבדי כרב הונא, ורב ששת בריה דרב יהושע עביד כרב חסדא. והלכתא כוותיה דרב חסדא. רב אחא בריה דרבא מהדר אשאר ירקות, לאפוקי נפשיה מפלוגתא.

התוספות (פסחים קטו ע"א ד"ה מתקיף) הסבירו את דברי רב חסדא:

> ומברך לרב חסדא בטיבול ראשון [כרפס] "על אכילת מרור". אף על גב דעיקר מצות מרור לא נפיק אלא בטיבול שני אחר מצה, מועלת הברכה שבירך בטיבול ראשון לטיבול שני, מאחר שאכל ממנו מעט בטיבול ראשון. מידי דהוה אברכת שופר דמברך אתקיעות דישיבה, ומועלת ברכה לתקיעות שבעמידה שהם עיקר ונעשית על סדר ברכות.

אפשר שאדם יברך ברכה על מצווה על אף שקיומה העיקרי הוא לאחר זמן. אמנם כאן כתבו תוספות שמברך "על אכילת מרור", וכך אכן מופיע בגמרא, ואילו על פי ר"ת נוסח הברכה היה צריך להיות "לאכול מרור" כי יש שיהוי. כך כתב בקיצור פסקי הרא"ש (פסחים י, כו):

> היכא דאיכא שאר ירקות, הוא מברך ברישא עלייהו "בורא פרי האדמה" ואינו מברך לאחריהם, ועל המרור מברך "על אכילת מרור" ואין צריך לברך "בורא פרי האדמה" [וצריך לאכול כזית]. והיכא דליכא שאר ירקות, מברך ברישא אמרור "בורא פרי האדמה" ו"לאכול מרור" ואכיל. ולבסוף אכיל ליה בלא ברכה. וטוב לחזור אחר שאר ירקות.

כאמור, זו ההבנה של הרא"ש בעניין, ומכאן שיש מצבים שאדם יברך ברכות שונות על אותה פעולה. על פי הרא"ש ניתן להסביר כך את דברי רב חסדא שאמר "מעיקרא מברך עליה בורא פרי האדמה ועל אכילת מרור ואכיל". רב חסדא התכוון שיש לברך בעת הטיבול הראשון גם על אכילת המרור אך הוא לא קבע נוסח של ברכה בכך. בדבריו הוא תיאר מצב ולא נוסח של ברכה.

אפשרות נוספת להסביר את דברי ר"ת שכתב שיש לברך "על תקיעת שופר" היא שייתכן שהוא מסכים שעל תקיעות דמעומד, שתוקעים רק בציבור, יש לברך "לשמוע קול שופר".

הרב אלעזר מגרמייזא (מעשה רוקח, סי' קכא), אף הוא מבעלי התוספות, כתב:

> בראש השנה אחר קריאת התורה עומד התוקע ומברך "לשמוע בקול שופר" ו"שהחיינו", מפני שכל ישראל חייבים לשמוע, ואין הכל בקיאין לתקוע בשופר, על כן אינו אומר 'לתקוע בשופר'.

אם אדם מתפלל בראש השנה ביחידות ותוקע לעצמו שלושים קולות בלבד, ייתכן שעל מצב כזה אמר ר"ת שעליו לברך "על תקיעת שופר", כי זה תואם להגדרה שהוא עשה המצווה "פעם אחת, שוב אינו חייב לחזור בו ולהאריך במצותן", והוא אינו משתהה עוד בקיום המצווה.[23] אך כשאדם תוקע על סדר הברכות ובציבור והוא זה שמוציא אחרים ידי חובתם, או אז עליו לברך "לשמוע קול שופר" כי השומעים אינם תוקעים ועליו להוציא אחרים.

---

23 תקיעות במסגרת תפילת מוסף הן רק בציבור. אדם שמתפלל יחיד חייב רק בשלושים תקיעות. ראה בהרחבה בשיעור כז: "השני מתקיע" – תקיעת שופר בתפילת מוסף.

אמנם לפי דברינו, גם אדם שתוקע להוציא אחר ידי חובה ולא במסגרת ציבור, אלא תוקע שלושים תקיעות, עליו לברך "על שמיעת קול שופר" או "לשמוע בקול שופר" כי השומע אינו תוקע בשופר, על אף שאין שיהוי במצווה. העיקרון הוא שכאשר אדם תוקע לעצמו הוא מברך "על תקיעת שופר", וכשהוא מוציא אחרים הוא מברך "לשמוע קול שופר".

סיכום

בדברי תנאים ואמוראים מופיע שפעולת המצווה היא לשמוע את קול השופר. יש מי שתוקע, והאחרים שומעים ויוצאים ידי חובה. אך כשאדם תוקע לעצמו, פעולת המצווה היא לתקוע בשופר, אם כי הוא צריך לשמוע את קול השופר.

הברכה "על תקיעת שופר" מבטאת את הפעולה שהתוקע עושה, אם כי ברור שעליו לשמוע וזו גם הפעולה שעושים אותם שאינם תוקעים. "לשמוע קול שופר" זו התכלית והמטרה של המצווה. ברור שאי אפשר לשמוע אלא אם כן יש מי שתוקע, אך גם התוקע יברך על תכלית המצווה ולא על הפעולה שהוא עושה.

על פי חלק מהגאונים גם כשהתוקע מתכוון להוציא אחרים, ואף במסגרת סדר הברכות, עליו לברך על פעולת התקיעה – "לתקוע בשופר" או "על תקיעת שופר". על פי חלק אחר מהגאונים, הרמב"ם ורוב הראשונים, תמיד יברך התוקע על תכלית המצווה "לשמוע קול שופר", וכך נהגו בקהילות ישראל. לדברינו, ר"ת הבחין בין נוסח הברכה כשאדם תוקע רק לעצמו, שאז יברך על פעולת התקיעה "על תקיעת שופר", לנוסח הברכה כשהוא תוקע גם על מנת להוציא אחרים ידי חובה, בין אם מדובר על בודדים בין אם מדובר על תקיעה במסגרת סדר הברכות בחבר עיר, שאז יש לברך "לשמוע קול שופר".